

Metoda problemowa w służbie umysłowego kształcenia młodzieży

JAN KULPA

Nauczanie problemowe języka polskiego w klasach V—VIII.

Warszawa 1975. Wyd. II, ss. 228.

Skuteczna działalność dydaktyczna nauczycieli zależy od wielu elementów: od zespołu cech umysłowych, psychicznych i wolicjonalnych, warunków fizycznych potrzebnych do wykonywania obowiązków nauczycielskich, od postawy ideowo-moralnej, a nade wszystko od wysokich kwalifikacji naukowych i zawodowych.

W sytuacji szkoły współczesnej pierwszoplanową sprawą staje się zagadnienie metod uczenia i nauczania. Teoretycy zgodnie wyrażają pogląd, że najbardziej wartościowym sposobem aktywizacji młodzieży pod względem kształcącym, poznawczym i wychowawczym jest stosowanie metod opartych na inspirowanej i autostymulacyjnej działalności. Przeto dydaktyki szczegółowe apelują do nauczycieli, aby stosowali takie zabiegi metodyczne, które by gwarantowały czynną postawę umysłową wychowanka zarówno w procesie lekcyjnym, jak i w pracy domowej.

Metodyczne postępowanie nauczyciela powinno zapewnić m.in. sprawność działania czynności umysłowych ucznia, dobrą jakość i

trwałość w nabywaniu wiedzy, rozbudzać zainteresowania, uwrażliwiać na kategorie estetyczne, kształcić pamięć, zmysły, wyobraźnię, uczucia, wolę, urabiać wartościowe przymioty charakteru, doskonalić zdolności poznawcze i rozwijać bystry i chłonny umysł. Zbigniew Pietrasiński, współczesny psycholog polski, stwierdził: „Prawdziwe wykształcenie winno mieć na celu m.in. biegłość w myśleniu, w zdobywaniu nowych wiadomości i operowaniu wiedzą w nowych sytuacjach. Dlatego niezwykle ważną formą aktywności człowieka uczącego się jest myślenie, trening w myśleniu, w rozwiązywaniu różnego rodzaju problemów”¹. Podobnych wypowiedzi znajdujemy bardzo wiele. Wypływa z nich wniosek, że metodzie problemowej przyznano obecnie w dydaktyce wielkie znaczenie w rozwoju umysłowym uczniów.

Metoda problemowa w dydaktyce współczesnej stała się synonimem najpełniejszych osiągnięć myśli teoretycznej. Przeto stosowanie jej w praktyce szkolnej jest celowe, gdyż taki sposób dydaktycznego postępowania zapewnia

co najmniej dobre rezultaty nauczania. Wartość dydaktyczną metody problemowej potwierdzają również wyniki naturalnych eksperymentów pedagogicznych.

Właśnie z myślą o pomocy nauczycielom, by osiągnęli lepsze wyniki nauczania języka polskiego, Jan Kulpa napisał pracę pt. *Nauczanie problemowe języka polskiego w klasach V—VIII*². Książka ukazała się już po raz drugi w nakładzie 20.000 egzemplarzy. Jest to niewątpliwie duży sukces pracy, ale należy stwierdzić, że w pełni ona na ten sukces zasłużyła. Podobną opinię wyraził również Stanisław Kończak, recenzent pierwszej edycji. Na łamach *Polonistyki*, anonsując ukazanie się pracy, w akapicie inicjalnym napisał: „Już od dłuższego czasu w wypowiedziach polonistów powtarzało się często pytanie — jak należy uczyć języka polskiego metodą problemową? Odpowiedź na nie daje książka znakomitego polonisty Jana Kulpy pt. *Nauczanie problemowe języka polskiego w klasach V—VIII*”³. Omówienie publikacji S. Kończak zamknął następującym przeświadczeniem: „Książka *Nauczanie problemowe języka polskiego w klasach V—VIII* z pewnością odda nieocenione usługi w unowocześnianiu języka ojczystego, dając odpowiedź na pytanie — jak należy uczyć tego przedmiotu metodą problemową”⁴. Recenzent dobrze zrozumiał intencję Autora i dość trafnie oce-

nił teoretyczne i praktyczne znaczenie publikacji.

Reedycję przyjmą poloniści szkół podstawowych z jeszcze większym zadowoleniem niż edycję pierwszą, bowiem obecny nakład pozwoli im wypełnić lukę w własnym księgozborze metodycznym.

Z okazji reedycji warto zastanowić się nad źródłami jej powodzenia i nad jej aktualnym znaczeniem.

Praca J. Kulpy jest wynikiem Jego długoletnich doświadczeń naukowych i metodycznych. Autor jeszcze w okresie międzywojennym interesował się takimi kwestiami dydaktycznymi, które by gwarantowały czynną postawę umysłową ucznia zarówno w pracy lekcyjnej, jak i w domowej.

Był to okres intensywnych ambitnych poszukiwań dydaktycznych. Nauczyciele polscy rozpoczęli wówczas realizację haseł „szkoły twórczej”, sformułowanych m.in. przez wybitnego pedagoga, Henryka Rowida⁵. Odpowiedzią na ogólne postulaty teoretyków była praca znakomitego polonisty Zenona Klemensiewicza pt. *Dydaktyka nauki o języku ojczystym*⁶.

Do akcji propagującej hasła szkoły twórczej na terenie szkół powszechnych włączył się również J. Kulpa i w 1937 r. wydał książkę *Czytanka i lektura w szkole powszechnej*. Już wówczas twierdził, że przy analizie i interpretacji czytanek i większych utworów be-

letrystycznych nauczyciel powinien sam czy wspólnie z uczniami sformułować odpowiednie zagadnienia i rozwiązywać je z młodzieżą. Wyraził przeświadczenie, że głębsze badanie tekstu wymaga innego myślenia niż streszczanie wydarzeń fabularnych czy opis przedmiotu bądź sytuacji.

Wnikanie w składniki utworu, dokładniej określone zagadnieniem, ukierunkowuje tok myślenia, dynamizuje procesy myślowe i zobowiązuje umysł ucznia do intensywniejszej pracy. Czynna postawa umysłowa uczniów będzie występowała wówczas, kiedy znajdą się oni w sytuacjach dysonansu poznawczego, tzn. zdobyli już określoną sumę wiadomości, ale jest jeszcze wiele ogniów, faktów, wydarzeń, sytuacji wątpliwych, niejasnych, zawiłych, wymagających specjalnego do nich ustosunkowania się. Owe niewiadome, w kontekście rzeczy znanych, tworzą wspólnie pewien mozaikowy splot świadomościowy i stają się podstawą do sformułowania zagadnienia. Jeśli ono wyrośnie na tle świeżo powstałych niepokojów, zainteresowań i potrzeb, uczniowie z własnej woli będą rozwiązywać trudności. Formy zagadnieniowe odznaczają się wielkimi zaletami, bowiem „zdążają do tego, aby umożliwić uczniom przeżywanie pełnych aktów myślenia, tych właśnie elementów życia psychicznego, posiadających istotny układ, własną więź wewnętrzną. Pełne akty myślenia zaczynają się od

uchwycenia trudności, ustalenia zagadnienia, przechodzą przez liczne próby, zmierzające do rozwiązania, kończą się wybraniem tej hipotezy, która po rozpatrzeniu argumentów okazała się prawdziwą”⁷.

W tych metodycznych propozycjach wystąpił już pełny model Deweyowskiego aktu poznania⁸, wprowadzający dociekliwego ucznia w kolejne etapy refleksyjnego myślenia. W przechodzeniu określonych etapów badawczych dydaktyk zespolił bardzo trafnie dwie postawy badającego, a mianowicie: emocjonalną, tzn. wyjściową, wynikłą z zainteresowań, wypróbowania własnych sił umysłowych i pomysłów, z chęci pokonania trudności i znalezienia owej niewiadomej oraz intelektualną końcową, która umożliwia rzeczowo uzasadnić ostateczny rezultat dociekań. Taki model nauczania wykazywał już w pełni zasady metody problemowej. Dorobek metodyczny zawarty w tej książce stanowił poważne osiągnięcia w dydaktyce polonistycznej lat trzydziestych.

J. Kulpa wzbogacał obserwacje teoretyczne i praktyczne na temat nauczania problemowego. Dowodem są takie prace, jak: *Nauczanie języka polskiego*⁹, *Przygotowanie uczniów do samodzielnej pracy umysłowej (...)*, *Szkoła pracy w Polsce (...)*, *Nauczanie problemowe języka polskiego*, *Uczenie się i nauczanie problemowe*, *Kształcenie samodzielnego myśle-*

nia w procesie pracy nad lekturą, *Praca polonisty*. Uogólnieniem tych przemyśleń jest *Nauczanie problemowe języka polskiego w klasach V—VIII*.

Długoletni trud Autora został doceniony. Reedycja może przynieść pewną satysfakcję dydaktykowi, na którą całkowicie zasłużył. On bowiem przez ponad trzydzieści lat propagował ideę szkoły twórczej. W pierwszym okresie twórczości dydaktycznej pisał o potrzebie stosowania w nauczaniu tzw. form zagadnieniowych, po wojnie znacznie wzbogacił pierwotne koncepcje metodyczne i zgodnie z osiągnięciami współczesnej psychologii i pedagogiki opracował zasady stosowania metody problemowej.

Pomostem między dorobkiem dydaktycznym lat międzywojennych i obecnych jest idea szkoły twórczej, tylko bardziej naukowo opracowana, która przejawia się zarówno w konkretnych propozycjach tematów lekcyjnych, jak również i w stosowaniu tych samych terminów. Przykładem może być utożsamianie terminu zagadnienie (występuje on w pracach starszych) i problem (używany jest w studiach nowszych). Na stronie dziewiętnastej drugiego wydania *Nauczania problemowego języka polskiego w klasach V—VIII* Autor pisze: „Zagadnienie więc to tyle samo co problem i w tym znaczeniu używam go w tej pracy. Rozwiązanie problemu to inaczej rozwiązanie zagadnienia. Naucza-

nie problemowe to nic innego jak nauczanie zagadnieniowe”. Kontynuowanie i zgłębianie założeń szkoły twórczej zdecydowało o bardzo życzliwym przyjęciu publikacji przez ogół nauczycieli. Książka zatem zawdzięcza swój sukces fachowości jej Autora.

Druga edycja książki J. Kulpy niewiele się różni od pierwszej. W kilku miejscach zostały wprowadzone nieco inne ujęcia stylistyczne, zamieszczono analizę wiersza W. Broniewskiego *Bagnet na broń*, a wycofano analizę utworu tegoż poety pt. *Pieśń majowa*, sposoby omawiania utworów literackich dostosowano do *Programu nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej* z 1974 r. i wprowadzono niewielkie zmiany treściowe w podrozdziale zatytułowanym „Omawianie lektury popularnonaukowej”.

Zmiany stylistyczne może ilustrować następujący przykład. „Chociaż jednak wpływ utworu literackiego nieczęsto jest widoczny w postępowaniu czytelników, to jednak nie przemija bez śladu” (Wyd. I, s. 66). „Ale chociaż wpływ utworu literackiego nieczęsto jest widoczny w postępowaniu czytelników, to jednak nie przemija bez śladu” (Wyd. II, s. 65). Dokonano tu zamiany wyrazów „jednak” na „ale” i wyznaczono im nieco inne miejsca w układzie linearnym. Są to więc drobne, niemal niezauważalne poprawki i dlatego nie wnoszą istotnych zmian w stosunku do pierwszej redakcji tekstu.

Przyjrzyjmy się więc wnikliwiej wymienionej tu publikacji. Książka składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów i wyboru bibliografii. Cztery rozdziały, które zawierają rozważania bardziej teoretyczne, otrzymały następujące tytuły: „Istota uczenia się i nauczania problemowego”, „Nauczanie problemowe. Uwagi ogólne”, „Praca problemowa nad utworami literackimi i popularnonaukowymi” oraz „Materiały środowiskowe i życie współczesne w procesie nauczania problemowego”. Pozostałe trzy rozdziały prezentują przykładowe tematy lekcji z analizy utworów literackich, z nauki o języku i ćwiczeń w mówieniu i pisaniu.

Rozważania teoretyczne wprowadzają w bardzo istotny krąg zagadnień, których poznanie warunkuje powodzenie w uczeniu i nauczaniu problemowym. Już w uwagach wstępnych Autor wyraźnie określił te dziedziny wiedzy. „Aby z pożytkiem stosować nauczanie problemowe, nauczyciel musi dobrze znać swój przedmiot, dobrze rozumieć podstawy psychologiczne nauczania, zgłębić procesy uczenia się uczniów” (s. 3). Te wstępne założenia, podzielone w rozdziałach na odcinki myślowe, zostały omówione dość szczegółowo. Czytelnik znajdzie w publikacji wyjaśnienie m.in. takich kwestii, jak: uczenie się a nauczanie, rodzaje uczenia się, pojęcie myślenia, rodzaje myślenia, problem i jego istota, technika formu-

łowania i rozwiązywania problemów, nauczanie problemowe a zespołowe.

Praca wykazuje przemyślany, logiczny i zwarty ciąg myślowy wywodów. Wprowadza czytelnika w sferę zagadnień najistotniejszych i poprzez umiejętnie zastosowaną argumentację (czerpaną z teorii i praktyki szkolnej) nawiązuje z nim kontakt. Przykłady są tak dobrane, ustawione i zinterpretowane, że nawet mało w literaturze przedmiotu zorientowani nauczyciele zrozumieją właściwości uczenia się i nauczania problemowego, natomiast zwolennicy tej metody utwierdzą się w słuszności obranego sposobu działania i uaktualnią swoją metodyczną wiedzę.

Godnym podkreślenia jest fakt, że Autor bez patosu i namiętności, ale z umiarem i dydaktycznym taktem wyjaśnia różne pojęcia z psychologii uczenia się i nauczania, wnikliwie omawia właściwości metody problemowej i rozważania teoretyczne egzemplifikuje konkretnymi tematami lekcji języka polskiego. Przy tym, co jest istotne, w jednakowym stopniu traktuje wszystkie działy, a więc analizę tektów literackich, naukę o języku, ćwiczenia w mówieniu i pisaniu oraz tematykę środowiskową wraz z zagadnieniami współczesnego życia.

W sposobie prowadzenia wywodów można zauważyć co najmniej trzy techniki: kondensację myśli, powściągliwość w prowadzeniu polemiki naukowej i poczucie umia-

ru w przekonywaniu do wartości prezentowanej koncepcji.

Kondensacja myśli polega na tym, że Autor nie rozbudowuje części teoretycznej cytataми, nie wprowadza zbędnych dygresji naukowych, ale podaje już syntetyczny, końcowy efekt własnej myślowej pracy. Takie przedstawienie wypracowanej koncepcji jak najbardziej odpowiada czytelnikowi (który jest przede wszystkim praktykiem), bo nie obciąża go nadmiarem erudycji, nie zmusza do śledzenia etapów rozwoju danego poglądu, lecz daje mu rozważania w formie zwartej, możliwej do szybszego zrozumienia i zastosowania w działaniu dydaktycznym.

Umiejętnie jest również prowadzona polemika naukowa. J. Kulpa wymienia w przypisach szereg autorów, ale z żadnym nie polemizuje imiennie. Np.: „Jedni autorzy uważają, że zagadnienie to problem szczegółowy, że właściwie w każdym problemie można wyodrębnić szereg zagadnień. (...) Inni tak dalece oddzielają zagadnienie od problemu, że przyjmują, iż nie mają one ze sobą nic wspólnego, o czym może świadczyć takie sformułowanie: „Zagadnienie «Dzieje życia Andrzeja Radka» nie ma nic z problemu; używają oni przeważnie wyrażenia „zagadnienie” w znaczeniu tematu. Ale niemała ilość autorów utożsamia po prostu zagadnienie z problemem” (s. 18-19).

Taka zasada wyjaśniania w pracy metodycznej jest słuszna, bo-

wiem nauczyciel nie musi wiedzieć, kto jest autorem propozycji metodycznej „Dzieje Andrzeja Radka”, jako zagadnienia nie mającego nic z problemu, lecz interesuje go przede wszystkim wyjaśnienie stopnia problemowości takich pojęć, jak: zadanie, pytanie, zagadnienie, temat.

Ważną cechą pisarstwa J. Kulpy jest umiar w przekonywaniu czytelnika. Oto reprezentatywne przykłady: „Uczenie się przez rozumienie jest i prawdopodobnie pozostanie najpowszechniejszą drogą zdobywania wiadomości” (s. 9). „Tedy trzeba umieć rozwiązywać problemy, a to często oznacza, że trzeba się umieć uczyć, bo w ogóle rozwiązywanie problemów zasada się na tej umiejętności” (s. 22). „Nauczanie i uczenie się problemowe opiera się na myśleniu, myślenie kształci i rozwija. I ta właśnie cecha decyduje o jego nieprzemijającej wartości” (s. 32).

Autor nie narzuca prawd o uczeniu się i nauczaniu, nie wmawia ich w czytelnika przy pomocy sugestywnych chwytów stylistycznych, lecz wyważonymi argumentami stara się zachęcić go do własnych głębszych przemyśleń i do przyjęcia propozycji dopiero po przekonaniu się do nich.

J. Kulpa bardzo trafnie określił istotę problemowości w dydaktyce. Zaznaczył wyraźnie, że prowadzenie lekcji metodą problemową wymaga zwiększonego wysiłku intelektualnego nauczyciela i ucz-

nia. Bowiem w samej istocie problemu tkwi immanentnie czynnik badawczy, a każde badanie z udziałem umysłu, nawet to na miarę ucznia, żąda od niego dobrej znajomości materiału badanego, zaangażowania zmysłów, wyobraźni, pamięci, woli i sprawnie działających czynności myślowych.

Systematyczne, ukierunkowane ćwiczenie umysłu uczącej się młodzieży jest bardzo potrzebne, bowiem, jak trafnie zauważyła Maria Dąbrowska, jesteśmy „krajem o ludności miękkiego charakteru, a cokolwiek leniwego umysłu (podkr. M. Ł.), nastawionej na radość życia, spokojną pracę, dobre rozumienie o człowieku i namiętną miłość wolności”¹⁰. Jeszcze mocniej tę myśl wypowiedziała w *Szkicach myśli o Bolesławie Prusie*: „My wolimy wszystko niż myśleć (podkr. M. Ł.). Wolimy umrzeć dla jakiejś sprawy niż ją przemyśleć”¹¹.

Publikacja J. Kulpy właściwie pokazuje, jak należy uczyć, by w pracy lekcyjnej i domowej młodzież przyzwyczajała się myśleć wnikliwie, dociekliwie, badawczo.

Ale lektura książki budzi nie tylko uczucie zadowolenia, lecz skłania także do podzielenia się kilkoma ambiwalentnymi spostrzeżeniami. Jedno dotyczy dat powstawania *Syzyfowych prac* Stefana Żeromskiego. Stanisław Pigoń w studium *U przyciesi „Syzyfowych prac”*¹² nieco inaczej przed-

stawia okres tworzenia się koncepcji tej powieści.

Natomiast w podrozdziale „Rodzaje myślenia” Autor wprowadza, zgodnie z terminologią Włodzimierza Szewczuka i Wincentego Okonia epitety określające typy myślenia (myślenie produktywne i nieproduktywne). Józef Koziński (chyba słusznie) uważa podział na myślenie produktywne i nieproduktywne za niezbyt udany. Wyraża opinię, że „myślenie jest zawsze czynnością mniej lub bardziej produktywną; reprodukowane mogą być jedynie czynności pamięciowe”¹³.

Wydaje się także, iż niektóre analizy i interpretacje, zwłaszcza utworów poetyckich, zostały nieco skrócone, np. Tadeusza Różewicza *Przepaść* (s. 85-89), Władysława Broniewskiego *Magnitogorsk albo rozmowa z Janem* (s. 136-137) i *Bagnet na broń* (s. 138-140).

Osobiście zwróciłbym również większą uwagę na pracę pamięci uczniów. Książka nie pomija tego ważnego zagadnienia i sygnalizuje je na s. 103, 113, 142, ale tych wskazówek metodycznych jest nieco za mało. Młodzież szkolna powinna opanowywać pamięciowo mniejsze i większe fragmenty wierszy i utworów prozatorskich. Kształcenie pamięci i wyobraźni poprzez wierne zapamiętywanie tekstów przyczynia się do rozwoju pojemności i sprawności pamięci i wyobraźni, kształci wrażliwość estetyczną, wzbogaca świadomość literacką, uczy stylu wypowiedzi.

W związku z powyższymi uwagami pragnę zaznaczyć, że wynikają one bardziej z subiektywnego odczucia niż z potrzeby uzupełnień merytorycznych utworu.

Treści książki, jak już zaznaczył i recenzent pierwszego wydania, są bardzo wartościowe i bez wątpienia są znakomitą pomocą w ręku myślącego nauczyciela.

Stosując we współczesnej szkole metodę problemową, może przynajmniej w pewnym stopniu uda się nauczycielom uwolnić uczniów od umysłowego lenistwa, o którym z taką goryczą pisała M. Dąbrowska. Na pewno w tym procesie znaczną rolę odegra publikacja J. Kulpy.

MIECZYŚLAW ŁOJEK

PRZYPISY

¹ Z. Pietrasiński, *Sztuka uczenia się*. Warszawa 1961, s. 34.

² J. Kulpa, *Nauczanie problemowe języka polskiego w klasach V—VIII*. Warszawa 1975. Wydanie drugie. Nakład 20.000 egz., ss. 228. Cena 23 zł. Wydanie pierwsze ukazało się w 1971 r. w nakładzie 15.000 egzemplarzy.

³ S. Kończak, *Jak uczyć języka polskiego metodą problemową*. *Polonista* 1971, nr 4, s. 64.

⁴ Tamże, s. 65.

⁵ Por. H. Rowid, *Szkoła twórcza. Podstawy teoretyczne i drogi urzeczywistnienia nowej szkoły*. Kraków 1926.

⁶ Por. Z. Klemensiewicz, *Dydaktyka nauki o języku ojczystym*. Kraków — Lwów — Warszawa 1929.

⁷ J. Kulpa, *Czytanki i lektura w szkole powszechnej*. Kraków 1937, s. 75.

⁸ Por. J. Dewey, *Jak myślimy?* Warszawa 1957.

⁹ J. Kulpa, *Nauczanie języka polskiego*. Warszawa 1947; *Przygotowanie uczniów do samodzielnej pracy umysłowej w związku z realizacją działu programu „Ogólna wiedza o książce, piśmiennictwie i zasadach pracy umysłowej”*. Przedm.: Halina Barankiewicz. Warszawa 1952; *Szkoła pracy w Polsce (Z rozważań nad genezą, istotą i próbami jej upowszechnienia)*. (W:) *Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych* 1965, s. 36—125; *Nauczanie problemowe języka polskiego*. *Język Polski*. Kielce 1966, nr 5—6, s. 23—41; *Uczenie się i nauczanie problemowe*. Kraków 1967; *Kształcenie samodzielnego myślenia w procesie pracy nad lekturą*. (W:) *Z doświadczeń nad kształceniem dorosłych w liceach ogólnokształcących*. Pod red. A. Dubielowej. Warszawa 1969, s. 85—123; *Praca polonisty*. Cz. I. Radom 1969, cz. II. Kielce 1970.

¹⁰ M. Dąbrowska, *Teatr w starodawnej Polsce*. (W:) *Myśli o sprawach i ludziach*. Warszawa 1956, s. 26.

¹¹ M. Dąbrowska, *Szkice myśli o Bolesławie Prusie*. Tamże, s. 128.

¹² Por. S. Pigoń, *U przyciesi „Szyfrowych prac” (S. Żeromski — R. Dmowski)*. (W:) *Miłe życia drobiazgi*. Warszawa 1964, s. 329 oraz J. Kulpa, *Nauczanie problemowe języka polskiego w klasach V—VIII*. Wyd. II. Warszawa 1975, s. 21.

¹³ J. Kozielecki, *Zagadnienie psychologii myślenia*. Warszawa 1968, s. 22.